

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND DATA TRATATULUI DINTRE ROMA ȘI CALLATIS (CIL I² 2, 2676)*

DE

VICTOR COJOCARU

CUVINTE CHEIE: Inscripții, Istorie politică, Tratat între Roma și Callatis, Secolul I a. Chr.

Descoperită în perioada interbelică la Mangalia, inscripția a fost publicată într-o primă formă de T. Sauciuc-Săveanu¹, fiind reluată și comentată, aproape în același timp, de S. Lambrino². Ulterior a fost discutată de mai mulți specialiști, între care amintim pe A. Passerini, G. De Sanctis, D.S. Marin, A. Degrassi, Al. Suceveanu, D.M. Pippidi³. Starea de conservare a inscripției fiind destul de precară, au fost făcute mai multe încercări de reconstrucție a textului, cea mai reușită fiind considerată varianta propusă de A. Passerini.

Tratatul dintre Roma și Callatis, singurul act de acest gen din perioada Republicii păstrat în limba latină, are o importanță majoră prin faptul că reprezintă *terminus post quem* pentru intrarea litoralului vestic al Pontului Euxin în sfera de interes a Romei. Din această cauză apare cât se poate de firesc ca tocmai datarea documentului să fi constituit subiectul de predilecție al dezbaterii istoriografice. Pe parcursul câtorva decenii au fost căutate argumente de ordin istoric, lingvistic, juridic etc. în sprijinul unor datări cuprinse între 140 a. Chr.⁴ și perioada imediat următoare bătăliei de la Actium⁵. Argumente temeinice aduse de-a lungul timpului de savanți ca S. Lambrino, A. Passerini, G. De Sanctis, A. Degrassi, R. Vulpe, D. M. Pippidi păreau a fi tranșat disputa în favoarea încheierii tratatului în anul 71 a. Chr., ca rezultat al campaniei purtate de proconsulul Macedoniei M. Terentius Varro Lucullus în regiunile de la Dunărea de Jos⁶.

Iată însă că în ultimii ani discuția este reluată prin două studii⁷ și o lucrare monografică⁸, care au și determinat intervenția noastră legată de datarea inscripției de la Callatis. Spre deosebire de ultimii doi autori citați și pentru a nu repeta lucruri scrise deja în repetate rânduri vom încerca să rezumăm discuția cât de succint posibil.

V. Lica se ocupă de datarea inscripției, analizând conținutul juridic al tratatului în discuție. Plecând de la premiza că un *foedus aequum* nu putea fi încheiat în 71 a. Chr. cu un oraș cucerit de romani (Callatis-ul) în urma campaniei militare amintite mai sus, în urma căreia ar fi fost de admis cel mult încheierea unui *foedus iniquum* (asemănător celui încheiat cu Liga Etoliană în 189 a. Chr.⁹), acesta optează pentru datarea *foedus*-ului în

* Această notă urmează să apară și în limba rusă în revista *Archeologija* din Kiev.

¹ T. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, IVe rapport préliminaire. Fouilles et recherches de l'année 1927*, în *Dacia* 3-4, 1927-1932, p. 456-458.

² S. Lambrino, *Inscription latin de Callatis*, în *CRAI*, 1933, p. 278-288.

³ Vezi istoricul cercetării inscripției la Al. Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Callatis. Ein Beitrag zum römischen Völkerrecht*, Amsterdam, 1999, p. 1-17.

⁴ D.S. Marin, *Il foedus Romano con Callatis*, în *Epigraphica* 10, 1948, p. 104-130.

⁵ Cf. D.M. Pippidi, *La date du «foedus» Rome – Callatis*, în *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, București – Amsterdam, 1975, p. 172-181.

⁶ Cf. D.M. Pippidi, *La date du «foedus» Rome – Callatis*, în *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, București – Amsterdam, 1975, p. 172-181.

⁷ Al. Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis (CIL I² 2, 2676)*, în *Akten des Internationalen Hellenismus-Kolloquiums 9.-14. März 1994 in Berlin*, hrsg. von Bernd Funck, Tübingen, 1996, p. 491-511; V. Lica, *Das Foedus zwischen Rom und Callatis*, în *StCl* 28-30 (1992-1994), 1997, p. 27-38 (în română, într-o variantă lărgită, sub titlul *Foedus Callatinum*, în *Scripta Dacica*, Brăila, 1999, p. 15-33).

⁸ Al. Avram, *op. cit.*, 1999 (n. 3).

⁹ V. Lica, *op. cit.*, 1997, p. 37; *idem, op. cit.*, 1999, p. 22 și urm.

86-85 a. Chr.¹⁰ Al. Avram propune o reconstrucție proprie a textului (Anexă) și aduce argumente de ordin lingvistic și istoric, pentru a ajunge la concluzia că tratatul dintre Roma și Callatis a fost încheiat între 106-101 a. Chr., fiind ulterior reînnoit către anul 3/2 a. Chr.¹¹

Ambii autori, combătând datarea în 71 a. Chr., pleacă de la aserțiunea lui Al. Suceveanu, conform căreia «...*loc]o optumo in faano Concor[di]ae*» (r. 14) se referă foarte probabil nu la Roma ci la Callatis¹², această precizare având «calitatea de a elimina o falsă certitudine»¹³ formulată de G. De Sanctis, «după care atât așezarea tratatului în templul Concordiei cât și formula de la care precede, *loc]o optumo*, s-ar explica prin incendiul suferit de marele templu al lui Jupiter Capitolinus, închis din această cauză între 83 și 69 î. e. n.»¹⁴. În contextul acestei polemici ținem să atragem atenția că restituirea rândului 14 al epigrafei, propusă de Al. Suceveanu, modificată ca formă dar acceptată în ceea ce privește conținutul de Al. Avram, nu rămâne decât o ipoteză în virtutea căreia apare hazardat să se tragă concluzii istorice¹⁵. Nu ni se pare irefutabil nici argumentul forte adus de Al. Suceveanu pentru respingerea datării inscripției în 71 a. Chr. (preluat *ad litteram* de V. Lica), conform căruia «... e mai greu de crezut că Romanii, recent înstăpâniți în orașele de pe coasta de vest a Mării Negre, se vor fi grăbit să încheie un tratat de alianță, desigur un *foedus aequum*, cu o cetate fidel supusă până atunci marelui dușman al Romei»¹⁶.

Sursele literare privind campania lui M. Terentius Varro Lucullus din 72-71 a. Chr.¹⁷ păstrează discreție în ceea ce privește relațiile dintre orașele vest-pontice și proconsulul Macedoniei. Doar în privința Apolloniei pare a fi ceva mai explicit Eutropius, 6, 10: «*Lucullus... Apolloniam evertit*». Cât privește celelalte orașe: «... *Callatim, Parthenopolim, Tomos, Histrum, Burziaonem cepit*»¹⁸, nu putem ști dacă acestea au fost cucerite ori s-au predat benevol în anumite condiții. Iar expresia folosită de autorul mai sus amintit – «*belloque confecto Romam rediit*»¹⁹ – se referă la un șir întreg de evenimente care avuseseră loc în cursul campaniei și mai cu seamă la «...*Bessis primus Romanorum intulit bellum*»²⁰.

Referitor la invocarea de către V. Lica a tratatului încheiat de romani în 189 a. Chr. cu Liga Etoliană (*Klientenvertrag*), pentru a ne explica cum ar fi trebuit să arate un tratat încheiat cu Callatis-ul în 71 a. Chr., aceasta poate fi privită cel mult ca o încercare de argumentare și nu ca un argument. Afirmatia conform căreia «situația în care se afla Callatisul și celelalte orașe după căderea lor în stăpânirea lui M. Lucullus arată o remarcabilă asemănare cu situația în care se găsea Liga Etoliană în a. 191-189 a. Chr.»²¹ nouă ne apare mult prea forțată și insuficient argumentată, iar datarea *foedus*-ului în 86-85 a. Chr. se întemeiază doar pe ipoteza autorului, conform căreia după primul război purtat de romani împotriva lui Mithridates Callatis-ul, ca și cei mai mulți dintre aliații greci, dorea să-l părăsească cât mai repede pe regele pontic. Cu alte cuvinte datarea respectivă se întemeiază pe un *argumentum ex silentio*.

În legătură cu data mai timpurie propusă de Al. Avram, observăm că analogiile invocate de către autor²², pentru datarea unor morfeme conținute de document în a doua jumătate a secolului II a. Chr., ar avea relevanță atunci când și-ar afla paralele în alte tratate în limba latină (inexistente deocamdată) încheiate de Roma cu orașe grecești în secolul II a. Chr. Altfel, considerăm discuția încheiată sub acest aspect încă de D.M. Pippidi: «Pour ce qui est de la langue du document, tout d'abord, l'erreur méthodologique de Marin est d'avoir cherché des exemples à rapprocher uniquement dans des textes antérieurs ou contemporains de la conquête de la Macédoine, tandis qu'il lui aurait suffi de descendre au Ier siècle pour en trouver d'autres, tout aussi clairs et probants. Que n'a-t-el pas jeté un coup d'oeil sur la *lex municipii Tarentini*, de 89, sur la *lex Cornelia de XX quaestoribus*, de 81, ou encore sur la *lex Antonia de Termessibus*, qui est de 71 av. notre ère, date présumée du *foedus callatien*?»²³.

¹⁰ *Ibidem*, p. 38; *Ibidem*, p. 32.

¹¹ Al. Avram, *op. cit.*, 1999 (n. 3), p. 123, 144.

¹² Al. Suceveanu, *op. cit.*, (n. 5), p. 272-273.

¹³ *Ibidem*, p. 274.

¹⁴ *Ibidem*, p. 270.

¹⁵ Compară D. M. Pippidi, *op. cit.* (n. 6), p. 179 et suiv.

¹⁶ Al. Suceveanu, *op. cit.* (n. 5), p. 271-272.

¹⁷ Eutropius 6, 10; Sallustius, *Historiae* 4, 18; T. Livius, *Periochae* 97; Appianos, *Illyria* 30, 85-88.

¹⁸ Eutropius 6, 10.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ V. Lica, *op. cit.*, 1999 (n. 7), p. 22.

²² Al. Avram, *op. cit.*, 1999 (n. 3), p. 67 și urm.

²³ D.M. Pippidi, *op. cit.*, (n. 6), p. 175.

Nici argumentele de ordin istoric invocate de Al. Avram nu au menirea de a convinge, din moment ce concluzia autorului se bazează în ultimă instanță tot pe un *argumentum ex silentio*: «Deshalb glaube ich nicht, daß die Römer in den letzten Jahren des 2. Jhs. v. Chr. die Fortschritte des Mithridates im Schwarzmeergebiet mit Pasivität verfolgt hätten. Vielmehr würde ich darin eine diplomatische Konkurrenz zwischen Rom und dem pontischen König sehen, wobei beide Seiten, die das alte Thema des Schutzes gegen die in dieser Gegend stets schmerzlich empfundenen Barbareneinfälle propagandistisch übernommen hätten, nach Bündnissen mit den noch neutral gebliebenen pontischen Städten suchten»²⁴.

După părerea noastră, este puțin probabil ca spre sfârșitul secolului II a. Chr. romanii să fi fost interesați în a încheia un tratat cu un oraș grecesc de care-i despărțeau neamurile nesupuse și războinice din nordul peninsulei Balcanice. În acest sens considerăm că M.I. Rostovtzeff, cunoscător profund al lumii elenistice și romane, scria pe bună dreptate că «solange sich das Vorgehen des Mithridates auf die weit entfernten Randgebiete des Schwarzen Meeres beschränkte, beunruhigte sich Rom nicht. Es war an dem Schicksal der Griechenstädte in diesem Bereich nicht interessiert und sah ohne Sorge die Verherrlichung des Eupator, des Retters und Wohltäters der griechischen Kultur»²⁵. În ceea ce privește *foedus*-ul dintre Roma și Callatis, savantul rus, spre deosebire de V. Lica, nu vedea nici un impediment pentru acceptarea datării acestuia în perioada campaniei lui Lucullus ori puțin mai târziu²⁶, considerându-l pe proconsulul Macedoniei un *eliberator* (s.n.) al orașelor vest-pontice de sub tutela lui Mithridates și nu un cuceritor al acestora²⁷.

Pe de altă parte, majoritatea exegeților *foedus*-ului dintre Roma și Callatis au trecut sub tăcere un fapt deloc de neglijat după părerea noastră, și anume, că între 110–106 a. Chr., deci anterior datei propuse de Al. Avram și de alți predecesori ai acestuia, Chersones-ul tauric – o colonie doriană întemeiată ca și Callatis-ul de Heraclea Pontica – se adresează și obține ajutor din partea lui Mithridates împotriva sciților (IosPE I², nr. 352, 293-302)²⁸. Orașele vest-pontice, judecând după inscripțiile din perioada respectivă, erau nu mai puțin interesate într-un ajutor efectiv împotriva «barbarilor» din împrejurimi, sprijin pe care la sfârșitul secolului II a. Chr. îl puteau primi doar din partea lui Mithridates VI Eupator.

Și încă un moment pe care cercetătorii nu l-au adus în discuție până în prezent. În timpul celui de-al treilea război cu romanii (74–63 a. Chr.) – așa cum ne relatează Appian, *Mithr.* 107 – Mithridates intenționa să atace Roma din Nordul Pontic, deplasându-se peste Dunăre – prin Tracia și Pannônia – spre Italia. Un asemenea plan era fără îndoială cunoscut romanilor și, ca atare, Lucullus – indiferent dacă eliberator sau cuceritor al orașelor vest-pontice – ar fi putut fi îndrituit de către Senat să încheie un *foedus aequum* cu cetățile respective ori cel puțin cu cea mai importantă dintre ele (Callatis-ul), pentru a avea aliați/aliat cât mai interesați/interesat de a veni în ajutor romanilor în perspectiva unei campanii întreprinse de Mithridates VI Eupator peste Dunăre.

Iar acei σύμμαχοι ἐν τῇ Μυοσίᾳ menționați de Dion Cassius²⁹, atunci când acesta scria despre evenimentele politice din anul 61 a. Chr., erau, așa cum observase încă Th. Mommsen³⁰, orașele de pe coasta stângă a Pontului Euxin³¹.

În concluzie, considerăm că nu există deocamdată argumente temeinice împotriva datării *foedus*-ului callatian odată cu expediția lui M. Terentius Varro Lucullus sau imediat după aceasta. Respectivul tratat confirmă încă odată rolul important pe care l-a jucat Callatis-ul în istoria elenistică a Pontului Euxin până la invazia geților de sub conducerea lui Burebista, rol de care au trebuit să țină seama și romanii, atunci când au ajuns pentru prima dată în contact direct cu cetățile vest-pontice.

²⁴ Al. Avram, *op. cit.*, 1999 (n. 3), p. 121.

²⁵ M.I. Rostovtzeff, *Gesellschafts- und Wirtschaftsgeschichte der hellenistischen Welt*, Bd. II, Darmstadt, 1955, p. 658.

²⁶ *Ibidem*, p. 780.

²⁷ *Ibidem*, p. 606: «Im Jahre 72/1 v. Chr. durch Lucullus von der Herrschaft des Mithridates befreit, wurden alle Städte der Westküste des Schwarzen Meeres Verbündete Rom, in der Hoffnung, auf diese Weise ein gewisses Maß an Sicherheit zu erwirken».

²⁸ Al. Avram este singurul, după știința noastră, care face trimitere la decretul chersonesit în contextul discutării inscripției callatiene. Tot el vorbește despre intrarea Olbiei și a Tyras-ului în sfera de influență a lui Mithridates VI Eupator imediat după 105 a. Chr., dar consideră că regele pontic ajunge stăpân peste orașele vest-pontice abia în primul deceniu al secolului I a. Chr., vezi Al. Avram, *op. cit.*, 1999 (n. 3), p. 117 și urm.

²⁹ Dion Cassius, *Historiae Romanorum* 38, 10.

³⁰ Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, Bd. V: *Die Provinzen von Caesar bis Diocletian*, Berlin, 1885, p. 11, n. 1: «Die Bundesgenossen in Moesien, von denen Dio 38, 10 spricht, sind die Küstenstädte».

³¹ Vezi și D.M. Pippidi, *op. cit.*, (n. 6), p. 173.

ANEXĂ

Tratatul dintre Roma și Callatis (CIL I² 2, 2676).

Reconstrucția textului propusă de Al. Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Callatis. Ein Beitrag zum römischen Völkerrecht*, Amsterdam, 1999, p. 53-54.

[Poplus Callatinus hostes inimicosue popli Romani per suos fines]
 [quibusue inperat poplus Callatinus ne transire sinito poplico]
 [consilio sc. dolo malo quo poplo Romano queiue sub inperio eius]
 [erunt bellum facerent neue eos armis neque nauibus neque pecunia]
 [adiouanto poplico consilio sc. dolo malo popli Callatini? quo poplo]
 [Romano bellum facerent. Poplus Romanus hostes inimicosue popli]
 [Callatini per suos fines quibusue inper]at [poplus Romanus]
 [ne transire sinito poplico consilio sc. dolo] malo quo po[plo Cal]-
 [latino queiue sub inperio eius erun]t b[el]lum face[rent ne]-
 [ue eos armis neque nauibus neque p]equ[n]ia adiouanto [popli]-
 [co consilio sc. dolo malo p. R.? quo po]plo Callatino bellu[m]
 [facerent. Sei quis prior faxit poplo Rom]ano queiue sub inperio
 [eius erunt poplus Callatinus po]plo Romano utei e t[em]-
 [pore dato? adioutanto. Sei quis bellum] prio[r] faxit [p]oplo [Calla]-
 [tino queiue sub inperio eius erunt po]plus Romanus popl[o Cal]-
 [latino utei e tempore dato? adioutant]o. Sei quid ad hance [socie]-
 [tatem poplus Romanus ac poplus Call]at[inu]s adere exime[re]ue [ue]-
 [lint communi poplico consilio utriusque] uoluntate liceto
 [quodque adiderint id inesto quodque e]xe[mer]int id societat[i]
 [ne inesto. Haec societas in tabo]lam ahe]nam scriberetur atq[ue]
 [figeretur? Romae in Capitolio, Callati loc]o optumo in faano Con-
 cor[d(iae)].

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA DATE DU «FOEDUS»
 ROME-CALLATIS (CIL I² 2, 2676)

RÉSUMÉ

Le «foedus» Rome-Callatis, représentant un acte singulier de ce genre de la période de la République, conservé dans la langue latine, a une importance majeure comme *terminus post quem* pour l'entrée de la côte ouest de la mer Noire dans la sphère de l'intérêt de Rome. C'est pourquoi la datation du document a constitué le sujet préféré de la discussion historiographique.

Dans le contexte de cette note sont analysées les dernières opinions concernant la date de l'inscription susmentionnée et on discute quelques aspects mieux connus ou antérieurement ignorées en liaison avec le «foedus» callatien. Cela donne des raisons pour la conclusion que jusqu'à présent il n'existe pas d'arguments sérieux qui s'opposent à l'année 71 a. J.-C. ou à la période immédiatement ultérieure comme la date du «foedus» Rome-Callatis, qui a été conclu comme résultat des actions militaires de proconsul de Macédoine Terentius Varro Lucullus dans les régions du Bas-Danube.